

## 4. Развој писмености у Израилу и схватање ауторства

---

Предмет: Увод у Стари Завет

Ненад Божовић

Београд, 26.10.2023.

# Литература

---

- Обавезна: Д. Милин, *Увод у Свето Писмо Старог Завета*, 36-45.
- Додатна: К. Шмид, „Ауторство“, у: *Лексикон библијске егзегезе* (Р. Кубат/П. Драгутиновић), Београд 2018, 84-88.
- Вилијем Шнидевинд, *Како је Библија постала књига*, Крагујевац: Каленић 2011, 67-189.

# Структура

---

- 1. Однос усмене и писмене културе
- 2. Схватање ауторства (корпоративно и индивидуално ауторство)
- 3. Материјали за писање (предуслови за развој писмености)
- 4. Јеврејски језик (и порекло назива Јевреји)
- 5. Писма јеврејског језика (старојеврејско (феничко) и квадратно - асирско писмо)
- 6. Споменици старојеврејског алефбета (Абецедаријум из Тел Зајита, Гезерски календар, Мешина стела, Остраке из Самарије)
- 7. Нагли развој писмености у доба Језекије и Јосије 8-7. в. пХ (Језекијин натпис, Сребрна амајлија из Кетеф Хинома, Писмо војника из Лахиша)
- 8. Кратка историја јеврејског језика од 1-20. века

# Однос усмене и писмене културе

---

- Успон нових технологија, свеприсутност писаног текста и електронских медија, преношење поруке брже него икада у историји човечанства
- У древна времена је доминирала усмена култура; некада је *реч* била гарант договора, данас је то писмени уговор са потписом
- усмено предање је говор о живом искуству Божијег откривења, а његовим преношењем настаје и Свето Предање
- Божије откривење је дуго преношено усмено до свог првог записивања

# Предуслови развоја писмене културе

---

- да бисмо размотрили како је Библија била записана, неопходно је да проучимо материјалне и друштвени предуслове за развој писмености у древном Израилу
- материјални услови: развој писма, развој различитих техника писања, развој материјала за писање и форми текста (прелазак са свитка на кодекс)
- друштвени услови: образовање писара, потреба за бележењем (државном администрацијом), ширење писмености изван дворског и храмовног круга међу ширим слојевима друштва

# Прелазак са усмене на писмену културу

---

- прелазак са усмене на писмену културу носи и бројне контроверзе: померање средишта ауторитета са заједнице на писани текст који потискује усмено предање
- данас се исто сваки покушај замене живе речи у образовању доживљава као озбиљно питање (на пример замена живе речи на предавањима током пандемије снимцима на телевизији и интернету)

# Схватање ауторства – корпоративно (предањско) ауторство

---

- Древни Израил је до 7. в. пре Христа био углавном неписмен (ово се односи на писменост ширег друштвеног слоја, не дворских чиновника)
- Ауторство у древном Израилу – тзв. корпоративно ауторство насупрот индивидуалном ауторству (савремени концепт)
- У древности књиге су настајале кроз дуги и комплексан процес усменог преношења, преписивања, дописивања, редактуре до коначног процеса канонизације (писмене фиксираности)
- Пример разлике корпоративног и индивидуалног ауторства: разлика између аутора и записивача (редактора) – пример Вук Караџић 1820. записује Бановић Страхињу (у верзији старца Милије)

# Схватање ауторства – корпоративно (предањско) ауторство

---

- Наслов дела у старооријенталној књижевности није издвајан посебно, него се књига именовала према почетним речима (еп Енума Елиш – „када горе“ или Постање – Берешит - „у почетку“)
- Аутори (записивачи, редактори) се нису потписивали, јер иако су можда проширивали текст или га осавремењивали, они те идеје нису приписивали себи већ предању (традицији) и није било потребе да именом стану иза написаног
- Библијска књижевност је предањска (корпоративна), не ауторска.
- Једина библијска књига која експлицитно наводи свога аутора јесте *Књига Исуса сина Сирахова* и то у предговору који пише унук њеног аутора преводећи је на грчки језик (и то много касније 175. г. пХ)

# Схватање ауторства – индивидуално ауторство

---

- Хеленизам доноси концепт индивидуалног ауторства па се јеврејска традиција прилагођава (тада се цело Петокњижје приписује Мојсију иако сама Библија наводи да је он записао тек делове Петокњижја)
- У усменој култури ауторитет је потицао од заједнице која предање преноси, а не од аутора који је текст (за)писао, а у јелинизму је ауторитет текста потицао од ауторитета личности која је текст записала – тако је дошло до тога да се свештени ауторитет Петокњижја црпи из Мојсијеве личности као аутора а не из свештеног предања о самом тексту.

# Схватање ауторства у 19. и 20. веку

---

- Историјски критицизам – схватање ауторства у индивидуалном смислу, сумње у Мојсијево ауторство Петокњижја
- схватање о Мојсијевом ауторству у традицији се скоро догматизовало па се мислило ако се посумња у Мојсијево ауторство да се доводи у питање и сам ауторитет Петокњижја
- сукоб између традиционалног и критичког схватања ауторства
- решење сукоба - савремени правци интерпретације: разлика између имплицитних и реалних аутора

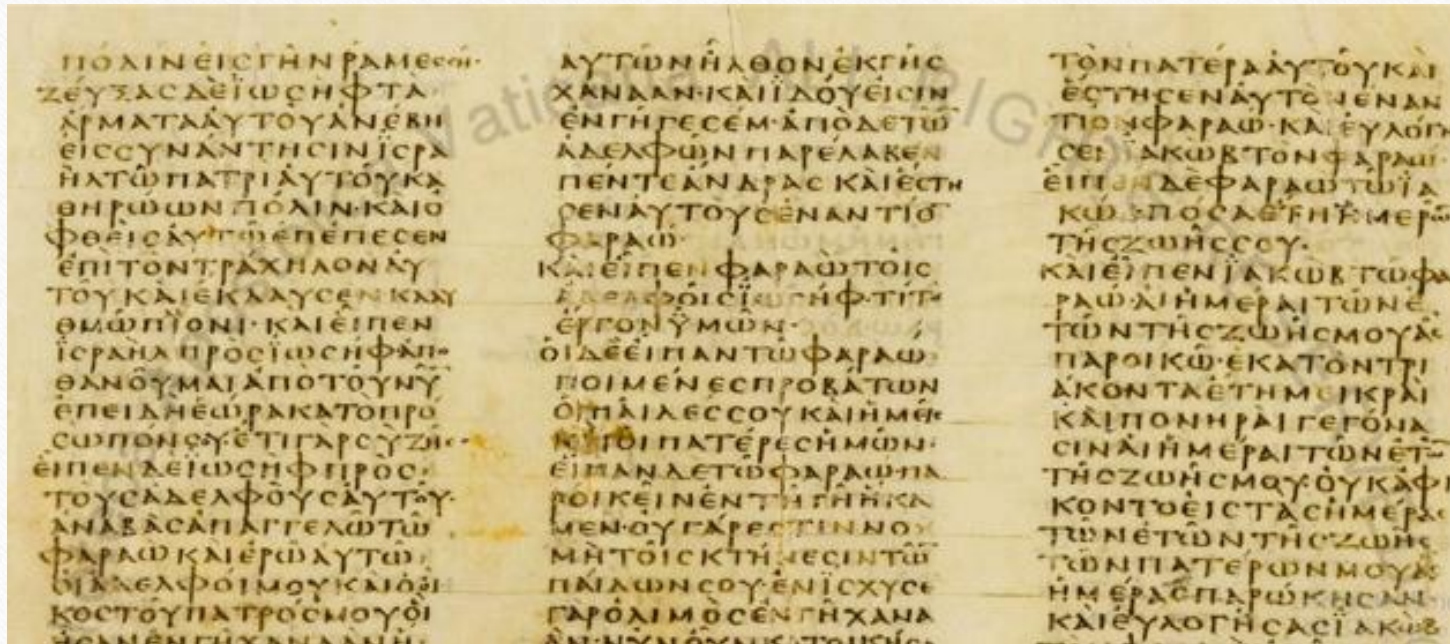
# Разлика између имплицитних и реалних аутора

---

- Савремени правци интерпретације: разлика између имплицитних и реалних аутора
- Сами пророци чују и објављују речи Божије усмено: „тако говори Господ“
- Књига пророка Исаије сугерише да су Исаијини ученици сакупили његова учења (Ис 8, 16): иако Исаија није историјски реално записао текст своје књиге, него његови ученици, садржај књиге јесте Исаијин (он је имплицитни аутор)
- Директно ауторство можемо приписати једино Јеремији, али ни он сам није лично записивао него његов писар Варух (Јер 36, 32)
- Питање: ако студенти запишу белешке са предавања и објаве на интернету, ко је аутор списа?

# Писање у антици

- Мали број људи је био писмен, материјал за писање и његова израда је била скупа (свици, мастила, пера).
- Богати и учени људи нису се сами латили пера, већ је обичај био да диктирају писарима
- Писало се *in continuo* ради уштеде простора са доста скраћеница, без знакова интерпункције, а у случају јеврејског и без вокала, што је стварало касније проблеме у тумачењу, а читање таквог текста изискивало је посебну припрему.



# Предуслови писмене културе: материјали за писање

---

- 1. Чврсти материјали (камен, глинене плочице, остраке, златне, сребрне и бакарне плочице)
- 2. Меки материјали (папирус, пергамент, хартија)

# Чврсти материјали - камен

---

- Писање са десна на лево
- Најстарији јеврејски текстови уклесивали су се у камену
- Изл 31, 18: „И изговоривши ово Мојсију на гори Синајској, даде му двије плоче свједочанства, плоче камене писане прстом Божијим.“
- Период 12-11. в. пХ

# Чврсти материјали – глинене плочице

- Веома распрострањене у Палестини и Месопотамији у 3-2. миленијуму п. Х
- Урезивање оштром писаљком на непеченој плочи и сушење у ватри или на сунцу
- Трајностписа (хиљаде година), али непрактична употреба
- Слика десно: Енума Елиш



# Чврсти материјали – древне библиотеке

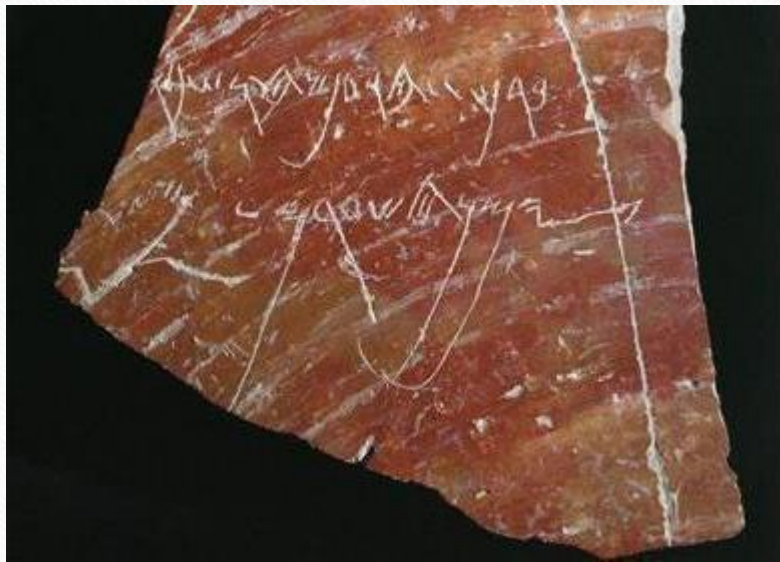
---

- Тел-ел Амарна, Рас-ес Шамра (Угарит)
- Библиотека Асурбанипала у Ниниви (хиљаде глинених плоча)
- Еп о Гилгамешу, Енума Елиш итд.



# Чврсти материјали – крхотине керамике (остраке)

---



остраке из Самарије – древно  
књиговодство – натписи на  
амфорама и ћуповима у којима је  
било вино и уље; „древна  
признаница“

# Чврсти материјали – златне, сребрне и бакарне плочице

---

- Краће изреке и благослови урезиване су у металу, на златним, сребрним или бакарним плочицама
- Сребрна амајлија из Кетеф-Хинома (гробље из 7. в. пХ)

# Меки материјали - папирус

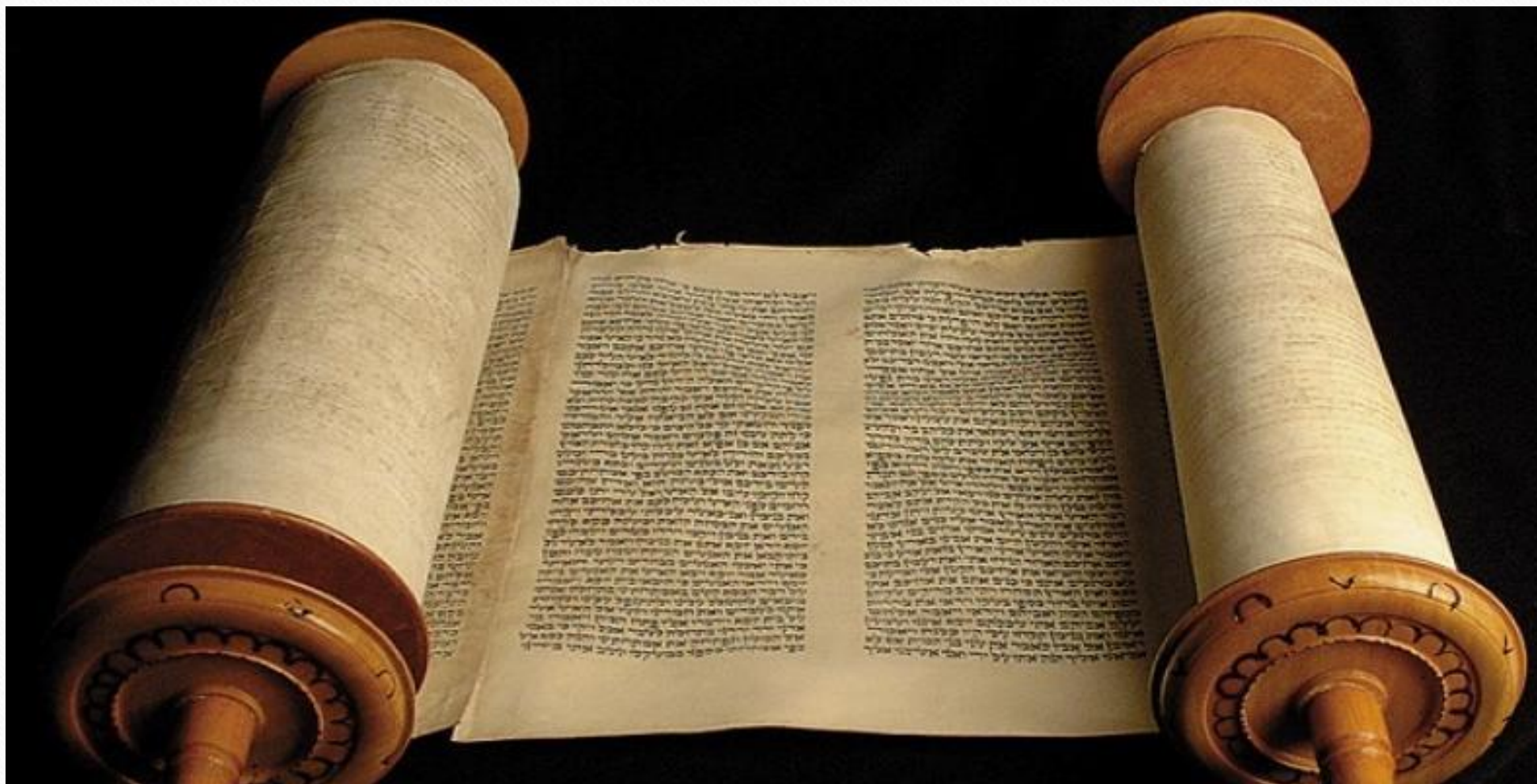
---

- Најраспрострањенији материјал, јефтин (Египат и Библос)
- Биљка *Cyperus papyrus*, слична трсци
- Такно сечени листови влакана из средине се ређају уздуж и попречно и стављају у пресу
- Писало се тушем помоћу зашиљене писарске трске
- Трошан и ломљив материјал, захтевао брзо преписивање текста; практично преношење

# Меки материјали – папирус (свитак)

- Свитак од папируса – јевр. мегила (гл. галал - смотати)
- Читало се тако што се текст одмотавао са првог штапића („протоколон“) и истовремено намотавао на други штапић („есхатоколон“).





# Мeки материјали – пергамент

---

- препарирана овчија, козја или магарећа кожа - растезање и глачање (прво сољу па кречом у 2. в.)
- Пергамон – усавршење технике 2. в
- Плиније: Птолoмеј забрањује извоз папируса и Пергам развија нову технику

# Меки материјали – пергамент (свитак и кодекс)

- Првобитно савијање попут свитка, после савијање по половини – кодекс
- Штедљива употреба – писање *in continuo*, скраћенице, стругање претходног текста (палимпсест)



# Меки материјали – хартија

---

- Производња од целулозе – влакана дрвета
- Порекло у Кини 2. в, Византија 8. в,
- Преовлађује у Европи у 14. в.

# Језици старозаветних књига

---

- Јеврејски: највећи део СЗ и девтероканонске (Тов, Јуд, ИСир, Вар, 1-2Мак, делови Јест и Дан)
- Грчки: Прем, 2-3Макк и 2-3Језд
- Арамејски: делови Књиге пророка Данила (2, 4б–7, 28), Књиге Јездрине (4, 8–6, 18; 7, 12–26), Књига пророка Јеремије 10, 11 и две речи у Пост 31, 47.

# Јеврејски у семитској језичкој групи

---

- Подела језика према групама
- Индоевропска група језика (германски, романски, словенски, латински, грчки)
- семитска група језика (јеврејски, арапски, коптски, малтешки, арамејски)
- алтајска, угрофинкса, азијска...

# Семитско језичко стабло



# Називи јеврејског језика

---

- Порекло израза Јевреј: „иврим“ или „хабиру“?
- А) „Иврим“ од праоца Евера (Пост 10, 24)
- Б) „евер“ значи „преко“ (Еуфрата), одакле се Аврам доселио („Пречанин“)
- В) „авар“ (селити се), што би означавало номадски народ
- Јеврејски се у СЗ назива и ханански (Ис 19, 18) и јудејски (2 Цар 18, 26; 13, 14)

# Писма јеврејског језика

---

- Осим материјала за писање основни предуслов је постојање писма
- Употреба клинастог писма у Ханану
- 1. Старојеврејски алефбет (феничко писмо)
- 2. „Квадратно“ (асирско) писмо

# Употреба клинастог писма у Ханану

- Употреба клинастог писма у Ханану у 2. миленијуму п. Х.
- Карактеристике клинастог писма (слоговно писмо)
- Фрагмент пете плоче Епа о Гилгамешу на клинастом писму у Мегидону (од 1550-1200)
- Плоче са клинастим писмом из Угарита (Рас Шамра)



# Писма јеврејског језика – 1. старојеврејски алефбет

---

- Феничко писмо – употреба у Библији у 13. в. пХ (потиче из угаритског)
- Основне карактеристике феничког писма (фонетско писмо - алфабет)
- Из феничког писма потичу грчки алфабет и старојеврејски (палеојеврејски) алефбет („кетав иври“)

Развој феничког алфабета и данашњих слова:

Алеф – глава (вола)



Протосинајски  
алфабет

Протоханански  
алфабет

Јеврејски  
алефбет



А

Грчки, ћирилични и  
латинични алфабет

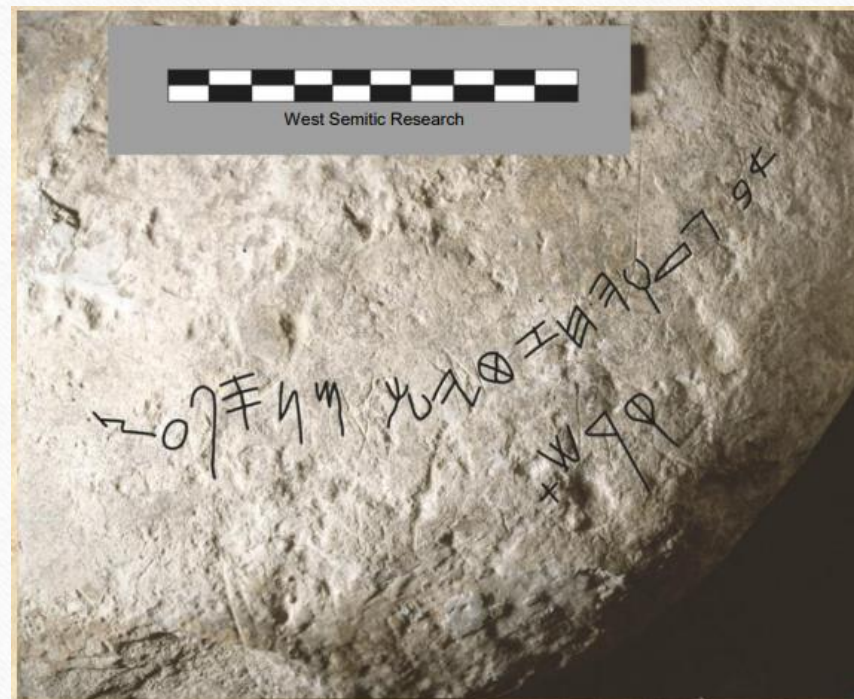
# Развој писмености – период монархије од 10-9. в. пХ

---

- Државна администрација, писари, хронике, анали, дипломатске преписке, култни текстови, митови и епови
- Писменост ограничена само на узак круг дворских чиновника

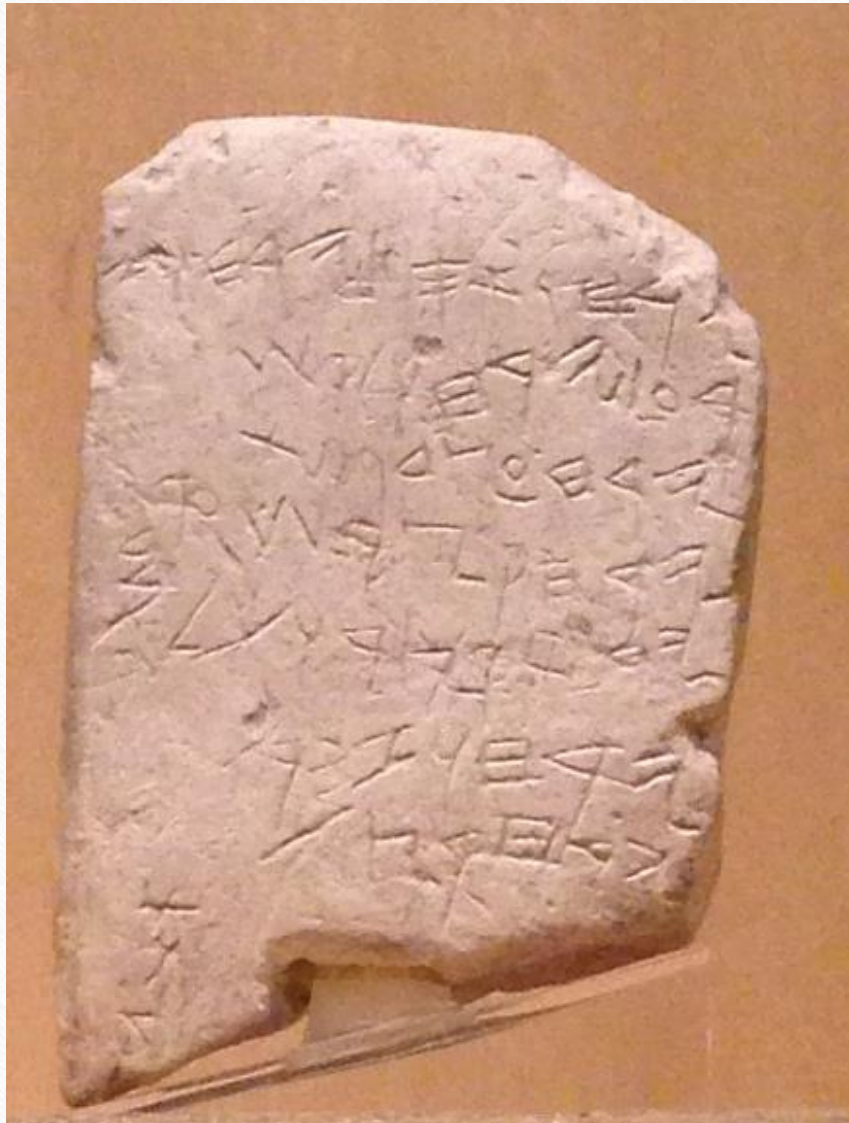
# Споменици писани старојеврејским алефбетом

- а) Натпис из Тел-Зајита (10. в. пХ,  
садржи старојеврејски алефбет)
- Чврсти материјал за писање – камен
- Абецедаријум се користио за вежбе  
описмењавања



# Споменици писани старојеврејским алефбетом

---



- б) Гезерски календар (10. в. пХ, садржи: распоред сетве, жетве и пољопривредних радова)



## Споменици писани старојеврејским алефбетом

в) Мешина стела 9. в. пХ; Чува се у  
Лувру, откривена 1868.

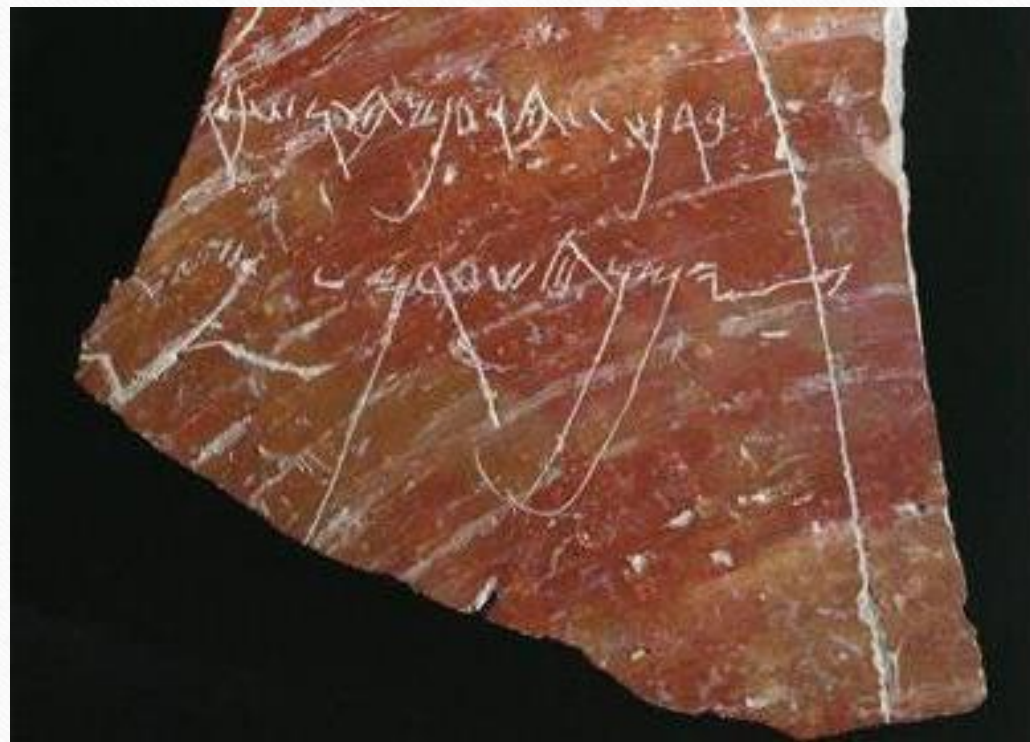
Садржи опис ратова Израилља и Моава

# Споменици писани старојеврејским алефбетом

---

в) остраке из Самарије – „древна  
признаница“ (9. в. пХ)

Чврсти материјал – крхотина  
керамике



# Нагли развој писмености – монархија 8-7. века пре Христа

---

- Цареви Језекија, Јосија и текстуализација Библије
- Вилијем Шнидевинд: Библија написана углавном у периоду од 8-6. века пре Христа између царева Језекије и Јосије (Закон и пророци)
- Избеглице из Северног царства након пада Самарије доносе пророчка предања
- Урбанизација Јерусалима

# Ширење писмености у Јудеји од 8-7. в. пре Христа

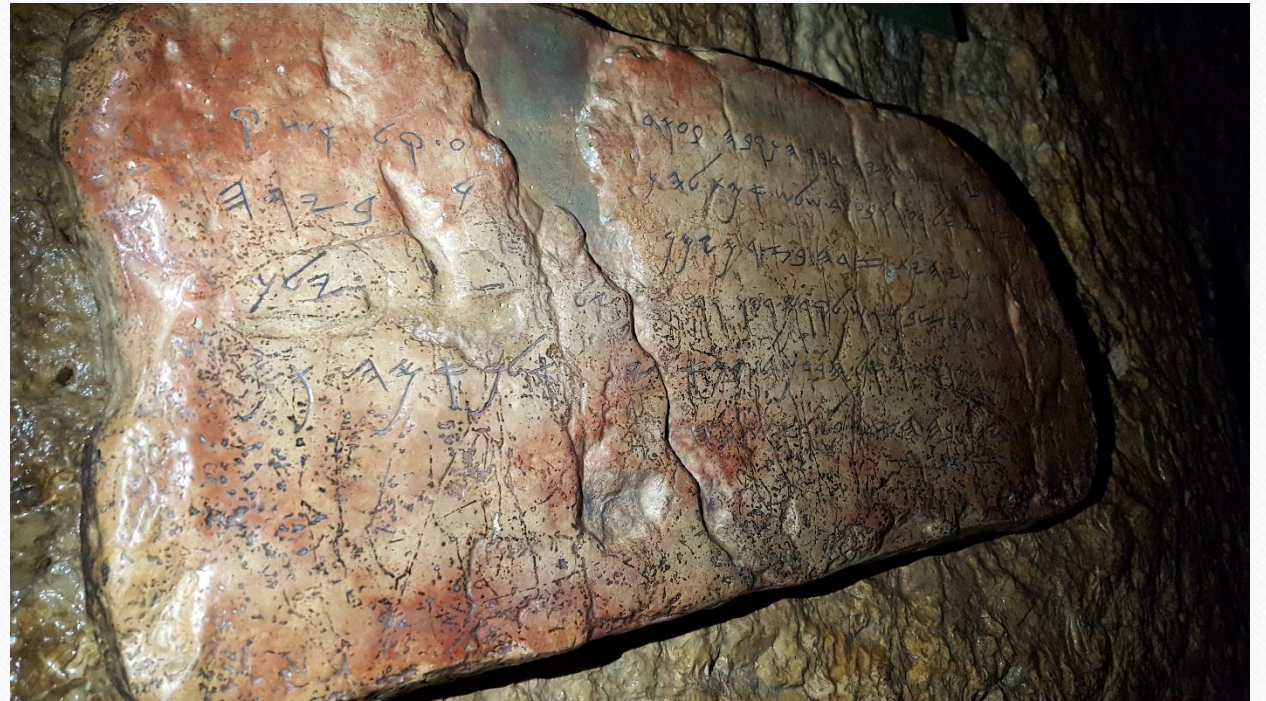
---

- «Библија какву познајемо почела је да се обликује крајем осмог века пре Хр, у време пророка Исаије и јудејског цара Језекије. Велика друштвена и политичка моћ уродила је сакупљањем ранијих, углавном усмених предања и писањем нових текстова. Осим тога, Јерусалим постаје моћан политички центар. Мали, изоловани градић Јерусалим брзо је прерастао у велику метрополу. Писање је постало елемент градске бирократије и политичко средство растуће моћи владара. Ове промене су подстакле сакупљање и распоређивање библијске књижевности.» (Вилијем Шнидевинд, Како је Библија постала књига, Крагујевац 2011, 111)

# Споменици писани старојеврејским алефбетом



г) Језекијин натпис 8/7. век пХ



# Сребрна амајлија из Кетеф-Хинома – 7. в.

пХ

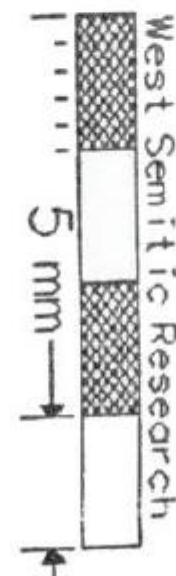
---

- Кетеф Хином – гробље на старом путу из Јерусалима у Витлејем
- Археолог Габријел Баркај
- На њој су сачувани најранији записани библијски текстови Бр 6, 24–26: „Нека те благослови Господ и нека те чува! Нека те обасја Господ лицем својим и да ти мир! Нека ти буде милостив. Нека Господ обрати лице своје к теби!“ и Понз 7, 9: „И тако знај да је Господ Бог твој Бог, Бог веран, који држи Савез свој и милост своју до хиљаде нараштаја онима који га воле и држе заповести његове“.

# Сребрна амајлија из Кетеф Хинома 7. в.

## пХ

- Исписаност ових библијских текстова на амајлијама чини се као покушај испуњавања заповести дате у *shema Yisrael*: „И вежи их (заповести) себи на руку као знак, и нека ти буду као слика на челу. И *напиши* их на довратама куће своје и на вратима својим“ (Понз 6, 8–9).



# ПИСМО ПИСМЕНОГ ВОЈНИКА (7. в. пХ)

---

- острака из Лахиша (недалеко од Јерусалима) – значајно сведочанство о ширењу писмености
- садржај писма: старији официр куди млађег да је неписмен и да треба да узме писара, а млађи официр се не слаже и тврди да је довољно писмен
- писмо млађег официра показује језичке неуједначености, граматичке грешке и нестандардне формулације – млађи војник је тек елементарно писмен, али за оба официра писменост очекивана норма
- Писмо војника је доказ у прилог ширењу писмености у све слојеве друштва

# Писма јеврејског језика - старојеврејски алефбет

---

- на феничком, старојеврејском алефбету су највероватније оригинали старозаветних књига који су данас изгубљени (пре, дакле, вавилонског ропства)
- Самарјанско Петокњижје написано старојеврејским алефбетом

# Писма јеврејског језика – 2. „квadratно“ (асирско) писмо

---

- Феничко писмо усвршили Асирци и тако настаје тзв. „квadratно“ писмо (кетав меруба) или тзв. асирско писмо (кетав ашури)
- „Квadratно“ се назива због облика слова (слика десно)
- Распрострањено дипломатско писмо на целом Блиском Истоку – преузимају га и Јевреји

נְבִיאִים



Разлика између  
старојеврејског алефбета и  
квадратног писма- лево  
Самарјанско Петокњижје,  
десно квадратно писмо

# Писма јеврејског језика – „квадратно“ (асирско) писмо

---

- Преписивање старозаветних књига са старојеврејског на квадратно писмо према Талмуду за време Јездре (5. в. пХ)
- Најстарији документи: Папири из Елефантине (5. в. пХ)
- слова ц и ш у ћириличном писму Ћирило и Методије преузели из јеврејског квадратног писма, јер у грчком није било тих гласова
- Квадратно писмо коришћено у време Господа Христа – пример: слово јод најмање у алефбету (слика)

ש - Ш

צ - Ц

י - јод

# Папирус Наш (Papyrus Nash)

- Најстарији фрагмент Библије писан квадратним писмом је тзв. папирус Наш (Nash)
- Садржај: делови Декалога (Изл 20, 2–17); почетак молитве „Шема Јисраел“ — „Чуј Израиљу“ (Понз 6, 4).
- Датирање: према Олбрајту (Albright) папирус потиче из 2. в. пре Христа, мада многи аутори наводе време од 1. в. пре Хр. до 1. в. после Христа.



# Кумрански списи

---

- Почев од 1947. г. у центру пажње су открића у месту Кумрану код Мртвог мора (тзв. кумрански или мртвоморски списи).
- Најстарији списи потичу из 2. века пре Христа.
- Списи: комплетан Иса, коментар Авк, Пост, Лев, Пнз, Суд, Дан

# Историја јеврејског језика

---

- Дуг период историје јеврејског језика (преко 1000 година)
- Промене језика (три доба развоја):
  - а) старо доба (1300-1000 г. пХ) – Деворина песма (Суд 5), Мојсијева песма (Изл 15)
  - б) златно доба (1000-586. г. пХ) – највећи део старозаветне литературе
  - в) ново доба (после 586. г. пХ до Макавеја 2. в. пХ) – постепено преовладавање арамејског

# Историја јеврејског језика – преовладавање арамејског

---

- арамејски језик („арамит“), по Библији, потиче од Арама, потомка Симова (Пост 10, 22);
- зове се и сирски језик (2 Мак 15, 36) или јеврејски (Дан 21, 40; 22, 2; Јн 5, 2)
- блажени Јероним, на основу Дан 2, 4 и даље, назива га халдејским
- међународни дипломатски језик, којим су се служили вавилонски и персијски владари у својим великим областима.
- Тај језик су примили Јевреји за време ропства у Вавилону. Народ је заборавио јеврејски језик који су знали само мали број школованих људи.

# Историја јеврејског језика – преовладавање арамејског

---

- У време Господа Исуса Христа говорило се арамејски.
- Арамејске речи у НЗ: „Или, Или, лама савахтани“ (Мт 27, 46; Мк 15, 34), „Тавита куми“ (Мк 5, 41), „Ава“ (Гал 4, 6), „Кифа“ (Јн 1, 42), „Гавата“ (Јн 19, 13), „Голгота“ (Јн 19, 17), „Акелдама“ (Дап 1, 19)
- Еванђеље по Матеју је првобитно било написано арамејским језиком који се називао „народни јеврејски“

# Историја јеврејског језика од 1. до 20. века

---

- Промене у јеврејском језику током времена су мале, јер се писао само консонантски текст; промене обично захватају изговор вокала
- Јеврејски преживео само као писани језик, док су се говорни језици мењали: арамејски, ладино (Сефарди), јидиш (Ашкенази), локални језици
- Обнова јеврејског језика као говорног: спој библијског, средњевековног и рабинског – 1948. званични језик обновљеног Израела